

THEATRUM BELLI, SERENISSIMAE DOMUS AUSTRIACAE CONTRA GALLOS, CONFINE LIMITIBUS SACRI ROMANI IMPERII ET BELGII

Het terrein waar de oorlog tussen het Keizerlijk huis van Oostenrijk en de Fransen zich afspeelde, aan de grenzen van het Heilig Roomse Rijk en de Nederlanden

Deze grote kaart (114 x 165 cm) voert de pompeuze titel *Theatrum* niet alleen omdat ze refereert aan beroemde kaarten uit het verleden (1), maar ook om één van de kerntaken van de vorst in het licht te stellen: oorlog voeren. De kaart werd geëtst op 6 uitzonderlijk grote koperplaten (57 x 55 cm). Elke afdruk werd in zes stukken gesneden van 19 x 27,5 cm. De kaart werd voor gebruik op canvas gekleefd in 36 stukken (van bijna een A4) met een kleine spatie om ze te kunnen vouwen. Zo kon ze meedragen worden. Dat procedé was niet ongebruikelijk. Aan de achterkant zijn aan het linnen lussen gekleefd waardoor een staaf kan gestoken worden om de kaart op te hangen.

Er wordt geen datum vermeld, maar ze moet op het einde van de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) gemaakt zijn. De oorlog ging hoofdzakelijk tussen het Keizerrijk Oostenrijk (*Serenissima* (2) *Domus Austriaca*) en de Fransen (*Galli*), maar sleepte heel Europa mee in het conflict. Keizerin Maria Theresia had alle redenen om te vieren na het verdrag van Aken (1748). Veel Oostenrijkers wilden wel eens zien waar er voor hun keizerrijk gevochten werd. *Nihil novi sub sole*. Denk maar aan de Engelse toeristen in Ieper.

Er werd veel zorg besteed aan nauwkeurigheid. De kaart ligt tussen de coördinaten 46°34' - 52°24' Noorderbreedte en 20°23' – 27° Oosterlengte, volgens de meridiaan van de Canarische Eilanden, op een schaal van 1:405.000. Linksonder worden Franse en Duitse lengtematen aangegeven.

De kaart heeft twee cartouches: de grootste in het Latijn, de kleinere (met een minder uitvoerige maar inhoudelijk gelijkaardige tekst) in het Duits.

In de Latijnse cartouche kan men drie delen onderscheiden:

1. De dubbele titel (*Theatrum* en *Tabula*) in 9 regels.
2. De opsomming van de gewesten waar de oorlog zich afspeelde: aan deze en gene zijde van de Rijn (*Trans Rhenanas... Cum Regionibus Cis Rhenanis*), 13 regels.
3. Gegevens over geograaf, uitgever, etsen en privilege in 10 regels.

De tekst maakt niet duidelijk of het echt om een militaire kaart gaat.

Het is een kaart die het Rijngebied toont en een deel van Frankrijk waar de oorlog zich afspeelde.

Drie namen springen in het oog: Oettinger, Lotter en Vindel. (3)

Johann Friedrich Oettinger

Hij was commandant ingenieur (*Artis Muniendi Centurio*) bij de koningen Christiaan VI en Frederick V van Denemarken en Noorwegen van 1737 tot 1765. In de Duitstalige cartouche komt alleen zijn naam voor. Dat zal wel niet zonder betekenis zijn.

Tobias Conradus Lotter

Leefde en werkte in Augsburg (1717-1777). Hij was de graveur (*Aeri incidit*). Zijn naam staat nog eens extra vermeld op de kaart linksonder. Hij is vooral bekend om zijn *Atlas Minor* met 80 kaarten. Volgens de tekst heeft hij de kaart ook gedrukt (*excudit*).⁽⁴⁾

August Vindel

In de tekst wordt hij *chalcographus* genoemd en *geographus*; dus kopergraveerder en geograaf. Hij werkte blijkbaar vaker samen met Tobias Conrad Lotter in Augsburg. (5)

Een kaart vol informatie

Dit fragment meet op de kaart 4,5 cm²

De kaart is zeer moeilijk te lezen door de oriëntatie, de overvloed aan namen, en afkortingen, de mix van talen en de benamingen van de gewesten die gesplitst worden en in alle richtingen geplaatst. Namen in de cartouche staan vaak in een andere taal dan op de kaart.

Dit fragment als voorbeeld van de vele namen in het Westen van Brugge met Snellegem, Chyseel, Loppem, Messen (?), S. Andries, S. Michael, Tempelho, Telligem, Ostcamp.... Plaatsen worden aangewezen door een symbool: een cirkeltje met een gestileerde toren.

Over heel de kaart ziet men verspreide bossen liggen. De rivieren worden nogal opvallend in een donkergrijs ingekleurd. Sommige kleuren (vooral het groen) zijn vrij donker. We bespreken, bij wijze van voorbeeld, enkele gewesten.

Linker onderkant van de kaart. Men ziet nog net de rand van de Duitse cartouche, de stad Lauffenburg aan de Rijn, OBER MARGRAFSC. DURLACH (schuin aangebracht) en de letters SCHWARZ van SCHWARZWALD.

Het Westen ligt boven. Op die manier werd de Rijn centraal in beeld gebracht: van linksonder naar rechtsboven. De kaart wordt dan ook terecht *Tabula geographica cursus Rheni* genoemd. De stroom wordt vrij breed en donker afgebeeld vanaf Lauffenburg (*Ab urbe Silvestri Lauffenburgo*) tot aan de monding aan de *Mare Germanicum vulgo Die Ost See*. Ze vormt de scheiding tussen de *provincias trans Rhenanas* en *regiones cis Rhenanis*.

De gewesten

Het vraagt wel wat zoekwerk om de gewestnamen terug te vinden. De kleuring helpt een beetje om bv. de grenzen van het graafschap Vlaanderen op te zoeken. Vlaanderen komt gedeeltelijk in beeld vanaf Veurne. Het wordt met rood afgeboord en men leest **GRAFSCH FLANDERN**. Verder langs de zee, in lichte kleuren **ZEE LAND** en **HOLLAND**. Dat steekt fel af tegen het donkergroen van **DUCHE BRABANT**.

We schrijven de hoofdletters, de afkortingen en splitsingen, zoals ze op de kaart staan. Zoals gebruikelijk vindt men op de kaart diverse talen: Duits (*Ostsee*), Frans (*Gouvernement de Champagne*), Nederlands (*Zedelgem*) en Latijn. Versterkte steden worden in een opvallend dekkend rood gekleurd. Ze springen in het oog. De versterkingen worden met gekartelde omtrekken weergegeven. Brugge is een goed voorbeeld.

Verdun, Duché de Bar, Metz en een stuk van Luxemburg

In het midden van de kaart ligt **VERDUN** met de gelijknamige stad aan de Maas. Door het verdrag van Münster (1648) kwam het prinsbisdom in Franse handen, na 7 eeuwen deel te zijn geweest van het H. Roomse Rijk.

DUCHE DE BAR wordt in een vrij donker groen gekleurd. Pas in 1766 werd Bar samen met Lotharingen (*Lotharingia*) een onderdeel van Frankrijk.

Aan de uiterst linkse kant van de kaart zien we **GRAFSCHAFT BURGUND** met de rivieren Le Doux (met de stad Besançon) en de Saune (met de stad Gray). Daaronder **FRANCHE COMTE** dat in 1678 definitief bij Frankrijk kwam. Boergondië en Franche-Comté waren lange tijd verbonden. Daarom staat wellicht op de kaart **ODER**.

(GR)AFSCHAFT (B)URGUND ODER FRANCHE COMTE

Midden bovenaan , bleek gekleurd (in de cartouche *Campania* genoemd) **GOVERNEMENT DE CHAMPAGNE** met de Aube, de Maine en de Marne duidelijk zichtbaar. Rechts van dat gewest leest men in drie stukken onder elkaar: **PI CAR DIE**. Nog meer ten westen **ILE DE FRANCE** (*Insula Gallica*) en dan **GRAFSC HENNE** (Henegouwen).

PALATINATUS AD RHENUM ELECTORAT is te onderscheiden van Palatinatus superior in Beieren. Een gebruikelijke naam is Palts. In het Heilig Roomse Rijk was het een keurvorstendom. In de Oostenrijkse Successieoorlog stond het aan de Franse kant. Het had toen al veel van zijn luister verloren. In de cartouche worden daaraan dan nog de drie keurvorstendommen van de bisdommen (*Episcopatusq.*) Mainz (*Moguntiacum*), Keulen (*Coloniensem & Leodiensem*) en Trier (*Trevirenssem*) gekoppeld. Het prinsbisdom Luik (*Leodiensem*) was zijn macht kwijt. Ik denk dat het teken & niet mag begrepen worden als zou Luik en Keulen samen zouden horen. Het betekent veeleer: en ook.

REGIONES CIS RHENANES

We vergelijken enkele namen zoals ze voorkomen op de cartouche en hoe op de kaart van links naar rechts.

In de cartouche

Op de kaart

Marchionatus Durlacensis	OBER MARGRAFSC. DURLACH
Brisgovia	BREISGAU
Hansia Darmstadiensis	DARMSTADT
Vederovia	MAINZ
Ducatus Montis	HERZOGTHUM BERGEN
Westphalia	HERZOGTHUM WESTPHALEN
Marchia	GRAFS MARCK
Ducatus Cliviae	HER ZOG THUM CLEVE
Episcopatus Monasteriensi	BISTHUM MUN STER

In de hoek rechtsonder ziet men **BISTHUM MUN STER**. In het midden aan de onderkant van de kaart, ligt langs beide kanten van de Rijn, **BIST WORMS** in groen.

Ducatus Augustae Romanduorum (in de cartouche) kan men vertalen als “het graafschap met als hoofdstad Luxemburg (Augusta Romanduorum); op de kaart **DUCHE DE LUXEMBURG** in drie stukken onder elkaar. (6)

De wandkaarten van de 16de en 17de eeuw werden als schilderijen aan de muur gehangen. Deze kaart werd meegenomen om zich ter plaatse te informeren over de streek.

Noten

1. De atlas van Ortelius natuurlijk, maar ook bv. *Das Theatrum Belli Rhenani* van Cyriak Blödner van 1713-15. (Zie CB 2013/64).
Over de Oostenrijkse successieoorlog, zie ook CB 2007/3106:
Cartografische en militaire aspecten van de geallieerde veldtocht in 1743 tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog.
2. *Serenissimus* was een epitheton van de Romeinse keizers. In het Heilig Roomse Rijk werd de titel voor het eerst gebruikt in 1375 door de invloedrijke keizer Karel IV (1316-1378). Hij liet geen gelegenheid voorbij gaan om het Rijk meer glans te geven.
3. Er wordt geen uitgever vermeld. De firma gesticht door Joh. Bapt. Homann in Nürnberg gaf midden 18de eeuw honderden kaarten uit waaronder *Theatrum belli inter imperat. Carol VI et sult. Achmet IV in partibus regnorum Serviae et Bosniae ex authenticis subsidys delineatum*. Deze kaart toont de gewesten waar de oorlog (1736-1739) van de Russen en Oostenrijkers tegen de Turken zich afspeelde. Een vergelijking met onze kaart dringt zich op.
4. RITTER, Michael, *Seuter, Probst and Lotter: an eighteenth-century map publishing house in Germany*, *Imago mundi*, Vol. 53 (2001) pp. 130-135. (CB 2008/802)
5. Getuige: *Nova tabula geographica exhibens ducatum Brabantiae cum pertinentiis et adjacentibus regionibus. Sumptibus et studio elaborata Tobiae Conrad Lotter, Georg. Aug. Vindel*: T.C. Lotter, 1761.
6. In de Ottens atlas II van de Cultuurbibliotheek (CB 2020/7330) staat een kaart van 1756: *Carte Nouvelle du duché de Luxembourg. Nova Luxemburgensis Ducatus*.

Walter de Smaele

Januari 2022